Висновки. Отже, зробимо висновок, що сьогодні актуальними проблемами законодавчої регламентації виконання покарання на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей є такі:

1) вітчизняне кримінально-виконавче законодавство на окупованих територіях Донецької та Луганської областей не використовується окупаційною владою, а при цьому окупантами застосовується або власне законодавство, яке не породжує жодних правових наслідків на території України, або ж українське кримінально-виконавче законодавство, яке вже втратило чинність;

2) чинний Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV не зазнавав змін із початку збройної агресії;

3) відсутнє спеціальне законодавство, яке урегульовує правовий статус осіб, залишених в установах виконання покарань на непідконтрольній уряду території, або які відбули покарання в окупованих пенітенціарних закладах.

Вирішення цих проблем можливе такими шляхами: поверненням під контроль України окупованих земель, внесенням змін до Кримінально-виконавчого кодексу України, прийняттям Закону України «Про врегулювання правового статусу осіб, щодо яких порушено законодавство України про кримінальну відповідальність, кримінальне процесуальне, кримінально-виконавче законодавство України внаслідок збройної агресії, збройного конфлікту, тимчасової окупації території України».

Список використаних джерел:

1. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3–4. Ст. 21.

2. Права позбавлених волі, які утримуються під вартою в ОРДЛО / упоряд. Є.Ю. Захаров, Н.М. Мельник. Харків : ТОВ «Видавництво «Права людини», 2018. 80 с.

3. Про врегулювання правового статусу осіб, стосовно яких порушено законодавство України про кримінальну відповідальність, кримінальне процесуальне, кримінально-виконавче законодавство України внаслідок збройної агресії, збройного конфлікту, тимчасової окупації території України : Проект Закону України № 8560 від 5 липня 2018 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64360 (дата звернення: 25.02.2019).

УДК 159.9:34.01(477)

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.2-1.40>

ЛЕВЕНЕЦЬ О.А.

**РЕАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ У ЗЛОЧИННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ
ЗА ДОПОМОГОЮ УМІНЬ І НАВИЧОК**

У статті розглянуто предметну сторону злочинної діяльності, встановлено психологічну сутність злочинного професіоналізму як сукупності певних знань, умінь і навичок. Проаналізовано професійно-важливі якості суб'єкта злочинної діяльності, які є енергетичним та інструментальним забезпеченням умінь і навичок злочинця. Визначено, що злочинна діяльність – це сукупність умисних складних дій, які поєднують у собі в різних співвідношеннях елементарні предметні та розумові дії. Наведено, що у минулому більшість правопорушників уважалися людьми імпульсивними, малоосвіченими, нерозбірливими і безпринципними. Але багато злочинців має складний набір когнітивних інструментів, що складаються з розвинутих умінь і навичок. Деякі злочини можуть бути вчинені тільки за наявності конкретних знань, наприклад злочини, пов'язані з високими технологіями або просто з керуванням і експлуатацією техніки. Наголошено, що уміння як компонент злочин-

© ЛЕВЕНЕЦЬ О.А. – кандидат психологічних наук, доцент, професор кафедри психології охоронної діяльності (Інститут Управління державної охорони України Київського національного університету імені Тараса Шевченка)

ної діяльності полягає у психологічній готовності і спроможності успішно здійснювати таку діяльність на основі відповідних знань і навичок. З'ясовано, що серед професійних злочинців є чіткий поділ праці на злодіїв, шахраїв, грабіжників, здирників та інших. Вони переважно дотримуються обраної спеціалізації, адже перехід до іншої діяльності вимагає абсолютно нових навичок і досвіду. Перехід від однієї спеціалізації до іншої відбувається або через надзвичайні обставини, коли, наприклад, правоохоронні органи посилюють боротьбу з певною категорією злочинців, або під впливом авторитетів у злочинних групах. Професійна злочинна діяльність відрізняється від іншої кримінальної діяльності тим, що виробляє в її учасника певні знання, практичні вміння та навички, іноді доведені до автоматизму, що забезпечують оптимальне досягнення мети за мінімального ризику викриття. Зроблено висновок, що структурними елементами злочинної діяльності є такі: мотивація та мотив злочинної діяльності; формування мети злочинної діяльності; прийняття рішення про скоєння відповідної злочинної діяльності; засоби та способи здійснення злочинної діяльності; досягнення результатів і ставлення суб'єкта до них.

Ключові слова: злочинна діяльність, структура злочинної діяльності; знання, уміння та навички злочинця; професійно-важливі якості суб'єкта злочинної діяльності.

The article deals with the substantive side of criminal activity, establishes the psychological essence of criminal professionalism as a set of certain knowledge and skills. The professionally important qualities of the subject of the criminal activity, which are the energy and instrumental support of the offender's skills, are analyzed. Certainly, criminal activity is a set of deliberate complex actions that combine elementary substantive and mental actions in different proportions. It has been stated that in the past, most offenders were considered impulsive, ill-educated, illegible and unprincipled. But many criminals have a sophisticated set of cognitive tools consisting of advanced skills. Some crimes can only be committed in the presence of specific knowledge, such as crimes related to high technology or simply the management and operation of technology. It is emphasized that ability as a component of criminal activity consists in psychological readiness and ability to successfully carry out such activity on the basis of relevant knowledge and skills. It is found that among professional criminals there is a clear division of labor into thieves, crooks, robbers, extortionists, and more. They mainly stick to the chosen specialization: the transition to another activity requires completely new skills and experience. The transition from one specialization to another occurs either through extraordinary circumstances when, for example, law enforcement agencies intensify the fight against a particular category of offenders, or under the influence of authorities in criminal groups. Professional criminal activity differs from other criminal activity in that it produces certain participant's knowledge, practical skills, sometimes brought to automatism, which ensure optimal achievement of the goal with minimal risk of exposure. It is concluded that the structural elements of criminal activity are: motivation and motive of criminal activity; forming the purpose of criminal activity; deciding to commit appropriate criminal activity; means and methods of criminal activity; the achievement of results and the attitude of the subject to them.

Key words: criminal activity, structure of criminal activity; knowledge, abilities and skills of criminal; professionally important skills of criminal activity subject.

Вступ. Структурно-психологічна характеристика злочинної діяльності дає змогу знайти її місце серед інших видів людської діяльності. Питання розвитку людини в діяльності піднімали багато дослідників. Насамперед слід назвати К.О. Альбуханову-Славську, В.А. Бодрова, Е.Ф. Зеєра, Є.А. Клімова, Б.Ф. Ломова, А.К. Маркову, К.К. Платонова, В.Д. Шадрікова та інших учених. Водночас вивчення літературних джерел засвідчує, що проблема потребує суттєвих уточнень і подальших розробок, зокрема, в галузі юридичної психології.

Постановка завдання. У статті розглянуто предметну сторону злочинної діяльності, встановлено психологічну сутність злочинного професіоналізму як сукупності певних знань, умінь і навичок.

Результати дослідження. За ознакою типу діяльності злочинна діяльність, як правило, не аматорська, а професійна. Загалом, вона є своєрідним класом трудової діяльності (праці), що передбачає певну підготовку та кваліфікацію виконавців. Сферою злочинної діяльності є людські стосунки, що регламентуються правом. Більшою мірою злочинна діяльність спрямована на незаконне привласнення матеріальних і духовних цінностей, меншою мірою – на їх незаконне виробництво і збут та обслуговування такого виробництва. Злочинна діяльність передбачає знання та використання різноманітної, зокрема спеціальної і таємної, інформації. Одночасно це – складна практично-інтелектуальна діяльність зі специфічною активністю та відповідальністю її суб'єктів. У ній поєднуються управлінський, виконавський, обслуговуючий елементи праці, конкретне співвідношення яких зумовлюється спеціалізацією, окремими завданнями та виконуваними ролями.

Структурними елементами злочинної діяльності є такі: мотивація та мотив злочинної діяльності; формування мети злочинної діяльності; прийняття рішення про скоєння відповідної злочинної діяльності; засоби та способи здійснення злочинної діяльності; досягнення результатів і ставлення суб'єкта до них.

Науково-практичні дослідження дають змогу стверджувати, що злочинна діяльність – це сукупність умисних складних дій, які поєднують у собі в різних співвідношеннях елементарні предметні та розумові дії.

Важливо підкреслити, що не всі ці дії можуть кваліфікуватися як власне злочинне діяння. Це означає, що злочинна діяльність включає в себе не тільки злочини, але й різні форми передкримінальної та післякримінальної активності: задум, планування, розроблення алібі, витрата коштів і майна, отриманих злочинним шляхом, і таке інше.

Предметні дії спрямовані на речі, людей, явища зовнішнього світу. Розумові дії полягають у сприйнятті, пам'яті, мисленні, уявному оперуванні образами, поняттями, числами тощо.

Предметна діяльність складається із психомоторних рухів, а розумова – з операцій. Рух являє собою максимально конкретний (вихідний) акт тілесно-мускульної активності людини. У контексті злочинних дій важливими характеристиками рухів є сила, швидкість, тривалість, точність, ритмічність, координованість. Особливе значення для окремих видів злочинної діяльності мають так звані мимовільні рухи, зокрема тремор – здригання пальців рук. Вони є суттєвою перешкодою для злочинної діяльності картярних шулерів, кишенькових злодіїв, валютних «кидал».

Розгляд злочинної діяльності у «вертикальній» площині дає змогу встановити психологічний зміст злочинного професіоналізму як сукупності умінь і навичок.

У минулому більшість правопорушників уважалися людьми імпульсивними, малоосвіченими, нерозбірливими і безпринципними. Але багато злочинців має складний набір когнітивних інструментів, що складаються з розвинених умінь і навичок. Деякі злочини можуть бути вчинені тільки за наявності конкретних знань, наприклад злочини, пов'язані з високими технологіями або просто з керуванням і експлуатацією техніки. Наприклад, злочини в сфері комп'ютерної інформації під силу тільки тим, хто має відповідні знання та вміння.

Отже, якщо ми тішимо себе надією навчитися запобігати злочинам у майбутньому, нам слід визнати за злочинцями особливі вміння і навички.

Досліджено, що розвиток і функціонування вміння забезпечуються спільною узгодженою роботою структурних елементів психіки суб'єкта, які піддаються впливу з боку зовнішнього середовища. Водночас кожний такий елемент має складну організацію й виконує специфічну функцію в структурі вміння та діяльності загалом. Структура професійного вміння ізоморфна структурі діяльності, в яку воно включено, та є основним засобом її здійснення. До структурних компонентів професійних умінь належать пізнавальні, регуляторні, інструментальні та програмувальні складники. Психологічні складники професійних умінь існують у взаємодії, але кожен із них може бути провідним залежно від специфіки діяльності [3]. У зв'язку з тим, що формування вміння і навичок – це цілісний процес, їх закріплення на різних рівнях пояснює розвиток умінь від простих до складних. У процесі життєдіяльності в людини відбувається накопичення алгоритмів виконання певних дій, а отже, утворюється численний набір різноманітних умінь і навичок [4].

Уміння співвідносяться із навичками так само, як і програма дій до їх безпосередньої реалізації. Професійні уміння ширші від професійних навичок, вони передбачають різні варіанти реалізації дій. Один із можливих варіантів здійснення дій, який виявляється оптимальним, поступово закріплюється, автоматизується та стає навичкою. Важлива роль професійної злочинної навички полягає в тому, що вона немов би розвантажує свідомість від постійного регулювання окремих дій і рухів.

Отже, навичка як компонент злочинної діяльності являє собою найбільш ефективну для досягнення кінцевої мети чи поточного завдання послідовність дій і рухів.

Уміння як компонент злочинної діяльності полягає у психологічній готовності і спроможності успішно здійснювати таку діяльність на основі відповідних знань і навичок. Наприклад, «кишеньковий злочин» може вчинятися за допомогою різних комбінацій психомоторних дій і рухів: шляхом розрізання кишень чи сумок заточеною монетою, скальпелем та іншим (так звані «писаки»); шляхом витягування гаманця з кишень чи відкритої сумки за допомогою риболовного гачка чи відповідного саморобного пристрою (так звані «риболови»). Уміння шахрая переконливо спілкуватися, що обдурює жертву за допомогою ворожіння, складається з різноманітних навичок: виділення потенційної жертви серед інших осіб за особливостями зовнішності та поведінки (сенсорно-перцептивна навичка); привертання уваги жертви та вступ у первинний словесний контакт (мовно-моторна навичка); посилення гіпнотичного впливу за допомогою тілесного контакту (прохання простягнути праву руку для ворожіння чи захоплення правої руки жертви) та зближення на інтимно-довірливу дистанцію (моторна навичка).

Формування навичок злочинної діяльності здійснюється в 4 основні етапи.

Перший етап – попередній. На цьому етапі здійснюються вироблення програми навичок, розподіл окремих дій і рухів на елементарні складники, здійснюються пробні орієнтовні рухи, включно із зайвими та помилковими. Попередній етап характеризується надлишковою інформацією. Завдяки орієнтовним рухам із масиву різноманітної інформації відбирається та, що є необхідною для цієї дії.

Другий етап – аналітичний. На цьому етапі кожен рух виконується окремо, здійснюється чуттєвий аналіз сили, величини, тривалості кожного руху. На цій основі формуються окремі, але цілісні дії, зв'язки та залежності, наприклад, між руками, пальцями та фальшивими грошима (так звана «лялька» валютного «кидали»). Далі виникає можливість виконання дій у певній послідовності.

Третій етап – синтетичний. Окремі елементи дій поєднуються в єдиний ланцюжок, утворюється цілісне чуттєве поле. Регулятором дій починає виступати узагальнений образ, який включає в себе послідовність рухів, їх взаємозв'язок, підпорядкованість.

Четвертий етап – автоматизація. На ньому усуваються зайві рухи та надмірне м'язове напруження. Увага зміщується з процесу дії на її результат. Таке зміщення зумовлюється тим, що зоровий контроль за діями замінюється на внутрішньом'язовий (кінетичний) та дотиковий контроль. На цьому етапі виникає можливість довільно регулювати темп дій, виникає ритм рухів.

Важливою умовою формування злочинних навичок є багаторазове осмислене повторення. Наслідком багаторазових повторень є трансформація дій, які при цьому втрачають свідому цілеспрямованість, прийоми їх виконання автоматизуються і дії перетворюються у навички. Гнучкість та адаптивність умінь забезпечується зміною умов і ситуацій їх формування. В реальності суб'єкти злочинної діяльності намагаються підшукувати і створювати звичні, типові для себе ситуації й без крайньої необхідності не виходити за їхні межі.

У разі вимушеної тривалої перерви в діяльності, як правило, виникають деавтоматизація та подальше руйнування навичок. Ось чому досвідчені злочинці, перебуваючи у місцях позбавлення волі, всіяко намагаються підтримувати свою кваліфікацію і уникають роботи, яка негативно впливає на їхні злочинні навички та уміння.

Злочинці-професіонали ретельно готують злочини, вміло вибирають місце, час і способи їх здійснення, конкретні об'єкти посягань, оснащуються за необхідності знаряддями злому та іншими технічними засобами, використовуючи витончені прийоми контрнападу і маскування, систему умовних сигналів і багаті інших елементів кримінального ремесла. Злочинний досвід включає також знання методів оперативно-розшукової діяльності, розкриття і розслідування злочинів, способів ухилення від відповідальності, вміння протистояти правоохоронним органам.

Кожна професійна злочинна діяльність постійно вдосконалюється в плані освоєння нових кримінальних способів і засобів. Потрібно мати на увазі, що деякі злочинці, особливо члени організованих злочинних груп і злочинних організацій (злочинних співтовариств), тривалий час, роками, безкарно вчиняють злочини. Серед них можуть бути і такі, які ніколи не притягувалися до кримінальної відповідальності; формально вони «чисті» перед законом.

Отже, злочинність як діяльність являє собою розмаїття конкретних злочинних діяльностей, які відрізняються одна від одної за такими ознаками, як об'єкт, засоби, умови, види та форми організації, ролі співучасників та інше. Спеціалізація виступає однією з передумов ефективності злочинної діяльності та дає можливість досягати високого рівня. Водночас має об'єктивні межі,

що визначаються не тільки зовнішніми чинниками, а й психологічними та фізичними можливостями суб'єкта злочинної діяльності.

Для вчинення злочинів суб'єкт злочинної діяльності повинен мати певні знання, уміння, навички, а нерідко і риси характеру, що дають можливість іти на жорстокі та зухвалі дії. Як і під час будь-якого іншого виду діяльності, злочинці використовують при цьому досвід попередників і власний злочинний досвід. Це дає їм змогу, досягаючи поставлених цілей, нерідко залишатися безкарними й удосконалювати способи злочинної діяльності.

У зв'язку з цим своєрідного забарвлення набуває питання щодо так званих професійно-важливих якостей (далі – ПВЯ) суб'єкта злочинної діяльності, які є як енергетичним, так і інструментальним забезпеченням умінь і навичок злочинця. Традиційно під ПВЯ розуміються певні психологічні (психофізіологічні, індивідуально-типологічні та інші) характеристики людини, які виступають у формі якостей і є необхідною суб'єктивною умовою ефективного виконання професійної діяльності.

Розрізняють абсолютні та відносні ПВЯ. Наявність і певна розвиненість перших є обов'язковою умовою виконання діяльності та не можуть бути компенсовані іншими якостями. Наприклад, для «кишенькового» злодія абсолютними ПВЯ виступають високорозвинена дотикова чутливість пальців і відсутність тремору (мимовільного здригання пальців і кисті руки). Для шахрая абсолютними ПВЯ є комунікабельність, артистичність (достовірне виконання злочинної ролі), вміння здійснювати цілеспрямований психологічний вплив. Відносні ПВЯ можуть бути частково чи повністю компенсовані іншими якостями та професійним досвідом. Зокрема, недостатня психологічна стійкість шахрая може бути компенсована підвищеною обережністю та антиципацією (здатністю до передбачення).

Поряд із цим є так звані первинні, чи вихідні, та вторинні, чи інтегральні, ПВЯ. Останні формуються на основі первинних і поєднують їх у складні комплекси. Наприклад, предметна спостережливість квартирного грабіжника дає йому змогу відшукати приховані гроші та цінності за допомогою малопомітних побічних ознак. Така спостережливість спирається на чутливість зорового аналізатора, елементи пам'яті, окремі розумові дії.

Перелік професійно важливих якостей об'єднується в так звану психограму професії, на основі якої підбираються та готуються конкретні виконавці. Визначальну основу такої психограми утворюють психофізіологічні, індивідуально-типологічні (особливості темпераменту та характеру), пізнавально-інтелектуальні, рефлексивні (самопізнання, самооцінка, саморозвиток), комунікативні якості.

У характері людини традиційно вирізняються такі ознаки, як повнота, цілісність, індивідуальність, стабільність та інтенсивність прояву. До негативних рис характеру відносять агресивність, авантюризм, брехливість, бентежність, боягузтво, властолюбство, ворожість, жадібність, жорстокість, заздрість, зухвалість, збудливість, конфліктність, конформність, мстивість, пихатість, цинізм, чванливість тощо.

Із наведеного переліку чинне кримінальне законодавство бере до уваги, зокрема, жорстокість, легкодухість чи боягузтво, недбалість, зухвалість, цинізм. Проілюструємо наведені вище положення розробленою нами психограмою кілера, який здійснює вбивства на замовлення. Виконавцю такої діяльності повинні бути притаманні такі якості та характеристики:

– Психофізіологічні: урівноважений та рухливий тип нервової системи; гострий зір, глибинний та лінійний окомір; зорова дотикова та кінетична чутливість; зорово-моторна координація.

– Пізнавальні, вольові та характерологічні: зосередженість, уважність, спостережливість, цілеспрямованість, рішучість, терплячість, самостійність; підвищена агресивність, схильність до виваженого ризику, педантизм, обережність, антиципація (здатність передбачати безпосередні та віддалені наслідки своєї діяльності).

– Якості, що є результатом професійної підготовки:

– професійне володіння зброєю;

– тактичні навички щодо вибору, заняття та залишення позиції.

Принцип економічності чи раціональності проявляється в тому, що отримана в результаті злочинної діяльності користь не повинна бути меншою за втрату на підготовку і здійснення діяльності. Він також передбачає пошук створення та використання найбільш раціональних і, що не менш важливо, «безпечних» технологій діяльності. Недарма кажуть, що серед злочинців-професіоналів найбільша питома вага раціоналізаторів і винахідників порівняно з представниками офіційних професій.

Серед професійних злочинців є чіткий поділ праці на злодіїв, шахраїв, грабіжників, здирників та інших. Вони переважно дотримуються обраної спеціалізації, адже перехід до іншої діяльності вимагає абсолютно нових навичок і досвіду. Наприклад, «ведмежатники» не здійснюють інших злочинів, навіть перебуваючи в стані крайньої потреби. Перехід від однієї спеціалізації до іншої відбувається або через надзвичайні обставини, коли, наприклад, правоохоронні органи посилюють боротьбу з певною категорією злочинців, або під впливом авторитетів у злочинних групах. Наприклад, в наказовому порядку вимагач стає грабіжником, а грабіжник – убивцею. Професійна злочинна діяльність відрізняється від іншої кримінальної діяльності тим, що виробляє в її учасника певні знання, практичні вміння та навички, іноді доведені до автоматизму, що забезпечують оптимальне досягнення мети за мінімального ризику викриття.

Серед властивостей злочинців особливої уваги заслуговують такі, як характер і тривалість злочинної діяльності. Найбільше рецидивістів серед злодіїв, грабіжників, розбійників, членів злочинних організацій. Визначальна риса професійного злочинця – включеність у кримінальне середовище. Людина, що встає на шлях скоєння злочину у вигляді промислу, відмовляється, відповідно, від дотримання встановлених у суспільстві норм поведінки і набуває, освоює абсолютно нові, характерні саме для злочинного середовища. При цьому систематична злочинна діяльність зумовлює і певний спосіб життя, систему спілкування з усіма його послідовниками. Професійні злочинці є прихильниками кримінальних традицій, звичаїв, звичаїв, корпоративних правил поведінки. Ці норми мають на меті підтримання певного «порядку» як у самому злочинному середовищі, так і в його зовнішніх зв'язках, забезпечують верховенство злочинної еліти, служать засобом її самозбереження і самозахисту.

Висновки. Враховуючи викладене, слід зробити висновок, що злочинна діяльність – це специфічний спосіб самореалізації особистості, а також існування певної частини суспільства, процедура її життєзабезпечення. Сутність злочинної діяльності, як і діяльності загалом, полягає в тому, що вона є складником сенсу буття людини. Адже особистість прагне опанувати таку діяльність, яка, задовольняючи матеріальні та духовні потреби, дає можливість, по-перше, застосувати свої знання, уміння та навички, по-друге, отримати задоволення від результату. Тому необхідним є дослідження злочинної діяльності як соціально-психологічного явища, і вивчати її слід поряд з іншими видами людської діяльності. Тільки в такому разі можна розробляти дієві шляхи протидії цьому явищу, що відповідають дійсності. Розроблення досить ефективних заходів щодо зміни психіки осіб, які вчинили злочини, з перевиховання і виправлення також може бути здійснено тільки на основі виявлених закономірностей злочинної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Карпов Н.С. Криміналістичні засади вивчення злочинної діяльності : монографія. Київ : Київський національний університет внутрішніх справ, 2007. 522 с.
2. Левенець О.А. Процес формування та рівні розвитку професійних умінь. *Становлення особистості професіонала: перспективи й розвиток* : тези II Всеукр. наук.-практ. конф., м. Одеса, 20 лютого 2009 р. Одеса : Одеський державний університет внутрішніх справ, 2009. С. 142–143.
3. Левенець О.А. Роль алгоритмів у формуванні професійних умінь. *Актуальні проблеми юридичної психології* : тези доповіді наук.-практ. конф. 29–30 вересня 2006 р. Київ : Київський національний університет внутрішніх справ, 2006. С. 58–60.
4. Медведев В.С. Психологія злочинної діяльності : навч. посібник. Київ : Атіка, 2012. 204 с.